

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/archiwa/realizowane-zadania-i-projekty/dzialalnosc-naukowa-edukacyjna/wystawy/138131,Operacja-polska-NKWD-1937-1938-PL-EN.html>
03.03.2026, 05:33

Operacja polska NKWD 1937-1938 PL/EN

03.06.2020

Wystawa elementarna przygotowana przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

autor: dr Bożena Witowicz

konsultacja: Paweł Zielony, Sergiusz Kazimierczuk

koncepcja graficzna serii: Aleksandra Kaiper-Miszulowicz

projekt graficzny: Szymon Węglowski

opracowanie map: Tomasz Ginter

recenzja: Anna Zechenter, dr hab. Filip Musiał

Wykorzystane fotografie i dokumenty pochodzą ze zbiorów: Ośrodka Karta, Centrum Naukowo-Informacyjnego "Memoriał" w Moskwie, Narodowego Archiwum Holandii, Wydzielonego Archiwum Państwowego Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Państwowego Archiwum Obwodowego w Chmielnickim, Państwowego Archiwum Obwodowego w Odessie, Muzeum Katyńskiego, Marii Zajnczkowskiej, Piotra Hlebowicza, Stefana Kuriaty.

„Operacja polska” NKWD przeprowadzona w okresie Wielkiego Terroru w ZSRS jest bez wątplenia jedną z największych zbrodni przeciwko narodowi polskiemu w XX wieku.

Na mocy rozkazu nr 00485 z 11 sierpnia 1937 r., wydanego przez ludowego komisarza spraw wewnętrznych ZSRS Nikołaja Jeżowa, pod rzekomym zarzutem przynależności do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) prowadzącej rzekomo działalność szpiegowsko-wywrotową na rzecz Polski represjonowano nie mniej niż 139 835 osób, z czego zamordowano – najczęściej strzałem w tył głowy – nie mniej niż 111 091.

[Poprzedni Strona](#)

[Następny Strona](#)

„OPERACJA POLSKA” NKWD 1937–1938

Autor: dr Bożena Witowicz
Konsultacja: Paweł Zielony, Sergiusz Kazimierzuk
Koncepcja graficzna serii: Aleksandra Kaiper-Miszulowicz
Projekt graficzny: Szymon Węglowski
Opracowanie map: Tomasz Ginter
Recenzja: Anna Zechenter, dr hab. Filip Musiał

Na zdjęciu: Róża Rappel, fałszywie oskarżona o udział w kontrrewolucyjnej organizacji terrorystycznej, rozstrzelana 10 września 1937 r.
Fot. Centrum Naukowo-Informacyjne „Memorial” w Moskwie.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Po podpisaniu 18 marca 1921 r. traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-bolszewicką w ZSRS pozostało około 1,2 mln – 1,5 mln Polaków, z czego około 60% na Ukrainie, 20% na Białorusi, reszta w innych regionach kraju. Początkowo władze przyznały im względną autonomię. Jednak opór Polaków przed kolektywizacją i ateizacją spowodował, że eksperyment zakończył się porażką – polskie rejony zostały zlikwidowane, a władze zaczęły stosować represje.

Polityczne terytoria ZSRR w latach 30. XX wieku

- Rosyjskiego Kraju Północnego
- Zwójnik Socjalistycznych Republiki Sowieckich
- Województwo i Rosyjskiego Kraju Północnego w g. 1939
- Linia graniczna
- Na granicy państwa Polskiego w 1939
- Na granicy państwa sowieckiego w 1939
- Na granicy państwa sowieckiego w 1939
- Stolica państwa
- Linia graniczna

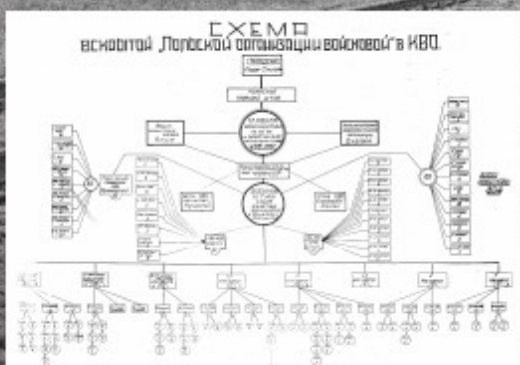
**INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ**

POLACY JAKO ZAGROŻENIE DLA ZSRS

Kłęsa w wojnie polsko-bolszewickiej zmusiła Sowietów do odroczenia planów narzucenia Polsce komunizmu. Stalin uważał Polskę za głównego wroga na Zachodzie, a Polaków w ZSRS za „element niepewny”, zwłaszcza tych z terenów graniczących z II RP. Obawiano się polskiej interwencji zbrojnej, mającej jakoby na celu oderwanie Ukraińskiej SRS oraz Białoruskiej SRS od ZSRS i przyłączenie ich do Polski. Aby zapobiec wykorzystaniu tamtejszych Polaków jako obcej agentury, NKWD przystąpiło do ich deportacji w odległe rejony kraju.

Polska rodzina na zesłaniu w Kazachstanie, 1936 r. Fot. ze zbiorów Piotra Hlebowicza.

Schemat „rozpracowanej” przez NKWD, nieistniejącej, bo rozwiązanej przez Józefa Piłsudskiego w 1918 r., Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), – „wskrzeszonej” propagandowo w ZSRS do rozprawy z Polakami, 1937 r. Fot. Wydzielone Archiwum Państwowe Służby Bezpieczeństwa Ukrainy.

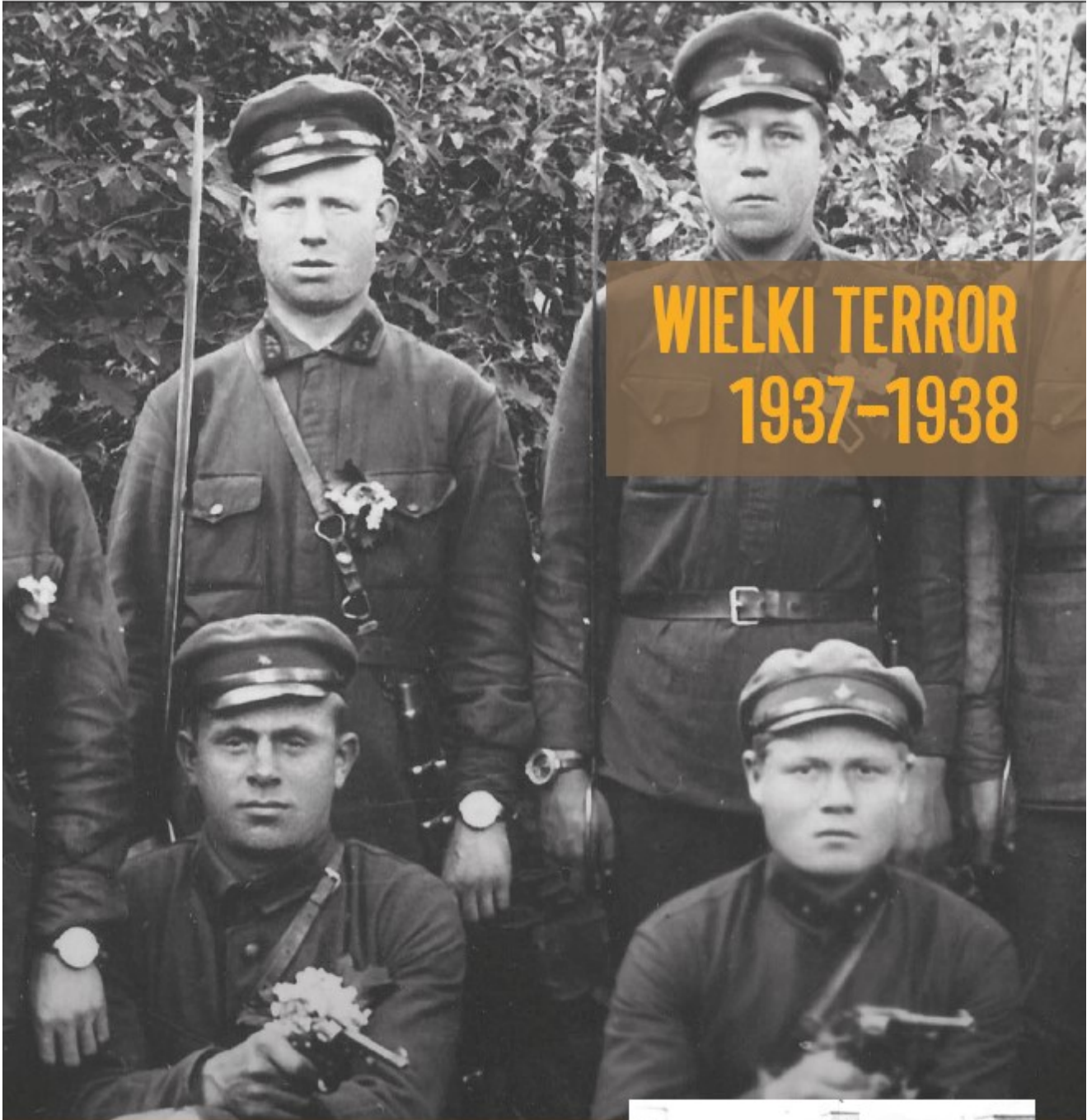

Granica polsko-sowiecka w Stolpcach w 1934 r. Fot. Willem van de Poll, Narodowe Archiwum Holandii, Fotocollectie Van de Poll.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Akty
Przeja
Windo

WIELKI TERROR 1937–1938

Wielkim Terrorem nazywa się skumulowane w latach 1937–1938 represje klasowe, polityczne i narodowościowe wobec obywateli ZSRS, mające na celu eliminację resztek „wrogów władzy sowieckiej”. Należała do nich „operacja polska” przeprowadzona na mocy rozkazu operacyjnego nr 00485 wydanego w dniu 11 sierpnia 1937 r. przez szefa NKWD, Nikołaja Jeżowa. „Operacja polska” NKWD była największą sowiecką akcją skierowaną przeciwko jednej narodowości.

Oddział egzekucyjny NKWD, okolice Dolbysza w Ukraińskiej SRS. Fot. ze zbiorów Stefana Kuriaty.

Architekci Wielkiego Terroru, w tym „operacji polskiej”: Nikołaj Jeżow, w latach 1936–1938 szef NKWD ZSRS (z prawej) i Józef Stalin spacerują nad kanałem Wołga-Don. Fot. domena publiczna.

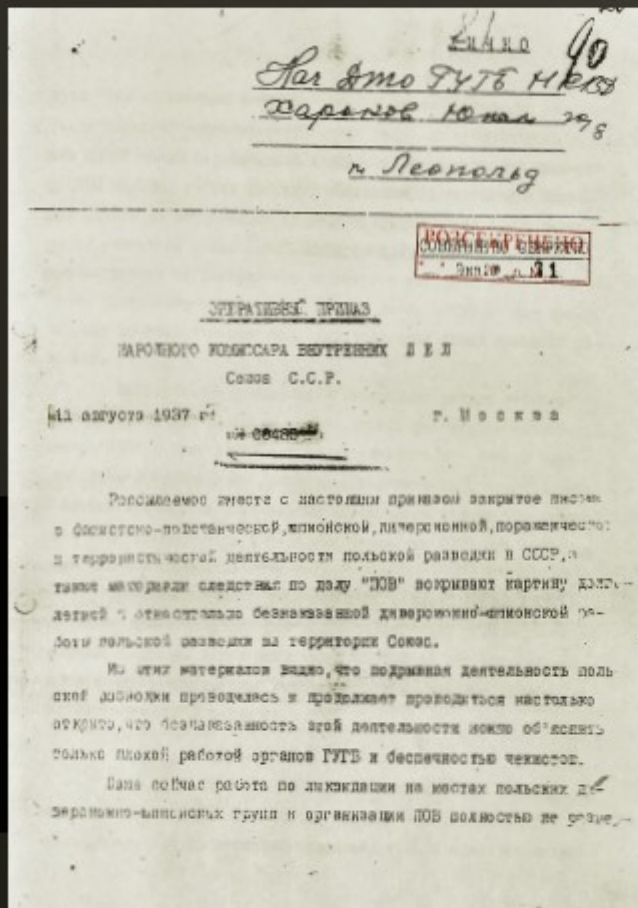

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Akty
Przejdź
Winda

ROZKAZ NR 00485

Posłuszni rozkazowi nr 00485 pracownicy NKWD szukali swolch przyszłych ofiar w całym ZSRS: w Moskwie, na Ukrainie, Syberii, Uralu, Kaukazie... Identyfikowali je na podstawie polsko brzmiących nazwisk w książkach telefonicznych, zakładach pracy, na listach meldunkowych, po miejscu urodzenia w Polsce bez względu na narodowość. Śledczy wypełniali rozkaz gorliwie w obawie, że za zbytnią łagodność sami zostaną uznani za wrogów. Za represjonowanie Polaków otrzymywali nagrody.

Pierwsza strona rozkazu nr 00485 podpisanego przez Nikolaja Jezowa, ludowego komisarza spraw wewnętrznych. Rozkaz rozpoczął „operację polską” NKWD 11 sierpnia 1937 r. Fot. domena publiczna.

Józef Czewski, Polak, ur. 1910 r. w Kamieńcu Podolskim. Oskarżonemu o przynależność do POW zarzucono, że „prowadził kontrowersyjną agitację i przygotowywał się do popełnienia aktów dywersji w czasie przyszłej wojny”. 20 września 1938 r. został rozstrzelany na mocy rozkazu 00485. Zrehabilitowano go pośmiertnie w 1958 r. Na podstawie analizy akt uznano, że jego oskarżenie było „wymysłem ówczesnych pracowników NKWD”. Fot. Państwowe Archiwum Obwodowe w Chmielnickim.

**„Bardzo dobrze!
Wykopujcie dalej
i usuwajcie
ten polski brud!”**

Józef Stalin, 1937 r.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktyw
Przejdź
Windows

OSKARŻENIA

ОБВИНЯЕТСЯ:

Inscenizacja rewizji. Zdjęcie współczesne. Fot. C. Pomykała, Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo.

Zgodnie z rozkazem NKWD nr 00485 aresztowanym stawiano m.in. zarzut przynależności do fikcyjnej POW i antysowieckich partii politycznych. Do kategorii podejrzanych należała też „najaktywniejsza część lokalnego antysowieckiego elementu nacjonalistycznego z polskich rejonów”. Zwłaszcza ta ostatnia, bardzo pojemna grupa pozwalała na szerokie zastosowanie represji. Polaków obwiniano o „działalność kontrrewolucyjną” taką, jak szpiegostwo na rzecz Polski, werbowanie agentów, dywersja i sabotaż.

Agnieszka Radecka-Wantke, ur. 24 sierpnia 1894 r. w Warszawie, gospodyni domowa. Aresztowana 17 maja 1937 r., rozstrzelana 21 sierpnia 1937 r. Fot. Centrum Naukowo-Informacyjne „Memorial” w Moskwie.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Przejdź
Window

ŚLEDZTWA

Isolator NKWD w twierdzy Rabati w Achalcikhe w Gruzji, gdzie więziono ofiary „operacji polskiej”.
Fot. Stanisław Koller.

Inscenizacja przesłuchania. Zdjęcie współczesne. Fot. C. Pomykało, Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo.

Sledczym NKWD wystarczyło samo podejrzenie, które wyolbrzymiano. Polaków można było postawić w stan oskarżenia za wrogą działalność. Protokoły przesłuchań fałszowano, uzasadniając to tym, iż „I tak wiadomo, że aresztowany nie mówi wszystkiego, a to, czego on nie powie, powinien dopowiedzieć śledczy”. Do zeznań aresztowanych notorycznie dopisywano słowa, których nie wypowiedzieli. Dopuszczalne było stosowanie „fizycznych środków nacisku”, by wydobyć zeznanie. Fałszywe samooskarżenia pod wpływem tortur stawały się pełnoprawnym dowodem winy.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ Aktyw
Przejdź
Window

LOSY OFIAR

CEZAR PIOTROWSKI

Немноговерный

„Przyznaję się do mojej kontrrewolucyjno-nacjonalistycznej działalności. Wszedłem do POW pod presją [...] niewyplenionych z mojej świadomości poglądów nacjonalistycznych”.

Taką, wymuszoną przez śledczych, skradkę za domniemaną działalność w POW złożył Cezar Piotrowski, Polak, ur. 1905 r. w miasteczku Chmielnik na Ukrainie. Aresztowany w kwietniu 1938 r., po półrocznym śledztwie przyznał się do zarzucanych mu czynów. NKWD rozstrzelało go 14 października 1938 r. W toku postępowania rehabilitacyjnego stwierdzono, że złożone przez Piotrowskiego zeznania „wzbudzają wątpliwości co do ich prawdziwości z powodu zastosowanych wobec niego niewłaściwych metod śledczych”. Zrehabilitowany 6 lutego 1960 r.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Zdjęcie legitymacyjne Cezara Piotrowskiego. Fot. Państwowe Archiwum Obwodowe w Chmielnickim.

Akty
Przejd
Windo

WYROKI

Rozkaz NKWD nr 00485 przewidywał dwie kategorie kar: pierwszą – rozstrzelanie, drugą – obóz pracy lub więzienia na okres od 5 do 10 lat. Szacuje się, że 80% oskarżonych zostało skazanych na śmierć. Przewidywany rozkazem trzymiesięczny termin zakończenia „operacji polskiej” okazał się niemożliwy do dotrzymania wobec ogromnej liczby aresztowanych w represjach Wielkiego Terroru i całkowitego paraliżu struktur państwa. Ostatecznie „operacja polska” trwała 14 miesięcy.

Inscenizacja rozstrzelania. Zdjęcie współczesne. Fot. C. Pomykało, Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo.

„Operacja polska” NKWD w latach 1937–1938

- II Rzeczpospolita Polska
teraz państwo
- Związek Socjalistycznych Republik
Sovietów
- Biuro i teren Rozkazu politycznej
Okręgu Wschodniego zarządzającego
grupami ZSRS
- Granice państwa II Rzeczypospolitej ZSRS
- Granice obwodów,
Republik Autonomicznych
i Krajów Socjalistycznych ZSRS

- Biuro polityczne Okręgu Wschodniego NKWD
zarządzającego grupami ZSRS
- Granice terenów deportacji Polaków
Polski Związek Wschodni
- 100 osób
- 500 osób

- Składowiska i obozy**
- SFRS Republika Socjalistyczna Federacji
 - SRS Republika Socjalistyczna
 - ASRS Autonomiczna Socjalistyczna Republika
1. Kazański Obwód ASRS
 2. Karagandyński Obwód ASRS
 3. Kustanajski Obwód ASRS
 4. Kyzylowski Obwód ASRS
 5. Kyzylowski Obwód ASRS
 6. Kyzylowski Obwód ASRS
 7. Kyzylowski Obwód ASRS

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktywność
Przejdź do
Wideo

LOSY OFIAR

ZOFIA WITKOWSKA-LANDA

Zofia Witkowska-Landa, ur. 31 marca 1895 r. w Żyrardowie, gospodyni domowa. Aresztowana 2 marca 1937 r., oskarżona o „udział w kontrowolucyjnej organizacji terrorystycznej”, rozstrzelana 2 września 1937 r. Fot. Centrum Naukowo-Informacyjne „Memorial” w Moskwie.

**„Być Polakiem w ZSRS w czasie Wielkiego Terroru
to to samo, co być Żydem w III Rzeszy”.**

Helena Trybeł, Polka, świadek ludobójstwa, matka Jurłja Jechanurowa, premiera Ukrainy w latach 2005–2006.

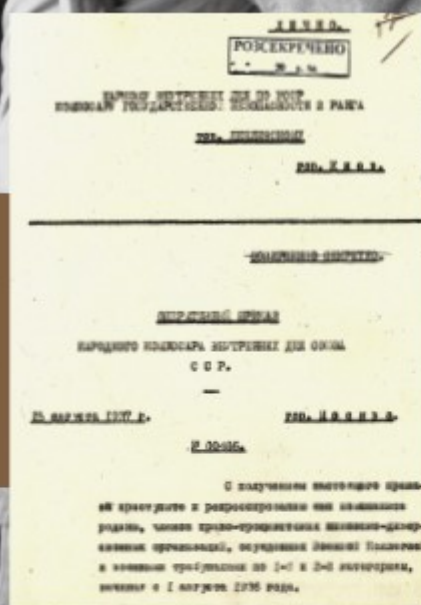

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktyw
Przejdź
Window

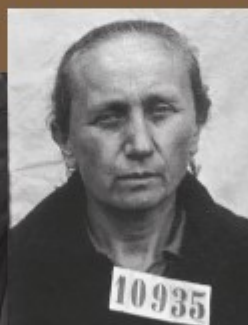
ROZKAZ NR 00486

Inscenizacja aresztowania. Zdjęcie współczesne.
Fot. C. Pomykało, Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo.

Pierwsza strona rozkazu operacyjnego nr 00486. Kobiety – ofiary rozkazu – odbywały wyroki w zwykłych łagrach, ale stworzono też dla nich specjalny obóz pracy, potocznie zwany ALZIR – Almołirski łagier Żon Zdrajców Ojczyzny w Kazachstanie. Dla dzieci utworzono zaś dziecięcy system GULag – począwszy od żłobków i przedszkoli, przez kolonie pracy aż po łagry.
Fot. domena publiczna.

W dniu 15 sierpnia 1937 r. został wydany przez Nikołaja Jeżowa, szefa NKWD rozkaz operacyjny nr 00486, który dotyczył represjonowania „członków rodzin zdrajców ojczyzny”. Kobiętom zasądzano kary 5–8 lat łagru lub zesłania. Dzieci odbierano, wysyłano do sierocińców, zmieniano im nazwiska i poddawano brutalnej reedukacji. W ośrodkach tych panowały głód, choroby i przemoc skutkujące ogromną śmiertelnością. Odebrane rodzinom dzieci popełniały samobójstwa.

Maria Tokarska, zesłana 28 sierpnia 1938 r. na pięć lat do Kazachstanu jako „element społecznie niebezpieczny”. Fot. Państwowe Archiwum Obwodowe w Odessie.

Maria Reus, zesłana 8 czerwca 1938 r. na trzy lata do Kazachstanu jako „element społecznie niebezpieczny”. Fot. Państwowe Archiwum Obwodowe w Chmielnikim.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Akty
Przejdź
Winda

LOSY OFIAR

KAZIMIERA NOWAKOWSKA

Новакowska

„Jeszcze raz mówię, że o kontrrewolucyjnej działalności mojego męża nic nie wiem. W mojej obecności jakichkolwiek kontrrewolucyjnych rozmów nie było”.

10966

Tak podczas przesłuchania broniła się przed niesprawiedliwymi oskarżeniami Kazimiera Nowakowska, Polka, urodzona w 1889 r., zamieszkała w mieście Kotowska na Ukrainie. Zarzucono jej „niedoniesienie o popełnieniu przestępstwa” przez męża. Została skazana na mocy rozkazu 00486 na pięć lat zsyłki do Kazachstanu. Zrehabilitowana w 1957 r. z powodu „braku znamion przestępstwa”.

Zdjęcie sygnalityczne Kazimieri Nowakowskiej. Fot. Państwowe Archiwum Obwodowe w Odessie.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Akty
Przejd
windo

ZAKOŃCZENIE „OPERACJI POLSKIEJ” NKWD

Polscy zesłańcy w Molotowskim Sowchozie w Kazachstanie, maj 1940 r. Fot. Ośrodek Karta.

„Operacja polska” NKWD i inne masowe operacje Wielkiego Terroru zakończyły się 26 listopada 1938 r. na mocy rozkazu operacyjnego nr 00762 nowego szefa NKWD Ławrientija Beril. Oficjalną przyczyną wstrzymania ludobójstwa były „poważne nieprawidłowości i wypaczenia w pracy organów NKWD”. Rzeczywistym powodem było osiągnięcie celów: zniszczenie więzi społecznych, sparaliżowanie kraju strachem, wymiana kadr oraz chaos i niewydolność państwa spowodowane splętrzeniem operacji. Dla Polaków koniec Wielkiego Terroru nie był jednak kresem prześladowań.

Kolejnymi represjami były deportacje z Kresów Wschodnich w głąb ZSRS w latach 1940–1941, zbrodnia katyńska... Na zdjęciu rzeczy zamordowanych polskich oficerów wydobyte przez Niemców w 1943 r. Fot. Muzeum Katyńskie. Oddział Martyrologiczny Muzeum Wojska Polskiego.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktyw
Przejdź
Window

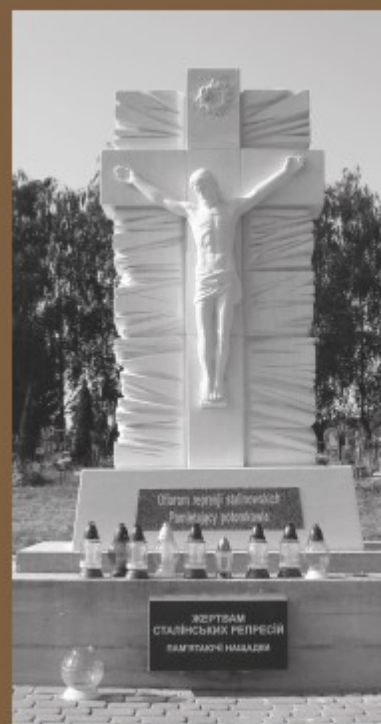
MIEJSCA PAMIĘCI

Krzyż pamiątkowy na uroczysku Sandarmoch niedaleko miasta Miedwiedziejgorsk w Republice Kareli w Rosji został poświęcony katolikom – więźniom solowieckim. Fot. Centrum Naukowo-Informacyjne „Memorial” w Petersburgu.

Z każdym rokiem poszerza się wiedza o miejscach ukrycia zwłok ofiar Wielkiego Terroru, w tym „operacji polskiej”. Na terenach byłego ZSRS znajduje się wiele miejsc pamięci m.in. w Kuropatach, Moskwie, Petersburgu, Tomsku, Irkucku, w regionie Karelii, w Kijowie, Chmielnickim i Kamieńcu Podolskim, w Kazachstanie. Powstają kolejne tablice, pomniki i mogiły upamiętniające los represjonowanych.

Tablica upamiętniająca ofiary „operacji polskiej” NKWD ufundowana przez IPN i odsłonięta w 2018 r. Plac o. Adama Studzińskiego w Krakowie. Fot. Paweł Zechenter.

Pomnik ofiar represji stalinowskich na Cmentarzu Polskim w Barze (Ukraina). Fot. Sergiusz Kazimierzuk.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktyw
Przejdź
Jindor

„OPERACJA POLSKA” NKWD W LICZBACH

Pomnik Łągiemika. Narodowy Rezerwat Historyczno-Memorialny „Groby Bykowniańskie” w Kijowie-Bykowni. Fot. Piotr Życieński.

ZGODNIE Z OBECNYM STANEM BADAŃ W RAMACH „OPERACJI POLSKIEJ”

NKWD ARESZTOWAŁO
CO NAJMNIEJ

143 TYS. OSÓB

SPOŚRÓD NICH
SKAZANO PONAD

111 TYS. NA KARĘ ŚMIERCI

ZESŁANO DO ŁAGRÓW
OKOŁO

30 TYS. POLAKÓW

W LATACH 30. XXW.
REPRESJONOWANO W ZSRS

240–280 TYS. POLAKÓW

W TYM

200–250 TYS.

ZOSTAŁO ROZSTRZELANYCH LUB ZAKATOWANYCH NA ŚMIERĆ, ZMARŁO PODCZAS PRZESIEDLEN, W ŁAGRACH ORAZ W TRAKCIE AKCJI PACYFIKACYJNYCH, SZCZEGÓLNIE NA TERENACH PRZYGRANICZNYCH. W RAMACH „OPERACJI POLSKIEJ” GINĘLI TAKŻE PRZEDSTAWICIELE INNYCH NARODOWOŚCI, M.IN. UKRAIŃCY, ROSJANIE, BIAŁORUSINI, ŻYDZI. POLACY ZAS TRACILI ŻYCIE W INNYCH REPRESJACH WIELKIEGO TERRORU. DO DZISIAJ NIEZNANE SĄ LICZBY REPRESJONOWANYCH KOBIET I DZIECI. SZACUJE SIĘ, ŻE BYŁO ICH KILKASIEK TYSIĘCY.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Aktyw
Przejdź
Window

Pliki do pobrania

[„»Operacja polska« NKWD 1937-1938” - wystawa format A3 \(pdf, 27.83 MB\)](#)

[„»Operacja polska« NKWD 1937-1938” - wystawa format B1 \(pdf, 42.9 MB\)](#)

[The Polish operation of the NKVD - format B1 \(pdf, 45.87 MB\)](#)

